

K POJMU SUBSTANCIE V DIALEKTICKOM MATERIALIZME*

MICHAL SUCHÝ

Ako je známe, dialektický materializmus sa konštituoval okrem iného na základe kritického prepracovania pozitívnych výsledkov predmarxistického filozofického myslenia. V tomto procese zohrali veľkú úlohu najmä výsledky dialektickej filozofie a predialektického materializmu. Je pochopiteľné, že pri utváraní dialektického materializmu sa z predošlých filozofií preberali aj niektoré ich kategórie. Pravda, tieto kategórie nadobudli v dialektickom materializme nový obsah. Teda termínovo sa mnohé kategórie dialektického materializmu neodlišujú od kategórií prevzatých z predchádzajúcich filozofií, obsahovo sú však odlišné. Preto ak chceme správne pochopiť ich obsah, musíme pochopiť odlišnosť medzi týmito filozofiami a dialektickým materializmom.

Pravda, ako hovoríme o odlišnostiach medzi kategóriami, neznamená to, že kategórie dialektického materializmu a kategórie predošlých filozofií nemajú nič spoločné. Všetky kategórie dialektického materializmu obsahujú niečo z kategórií, z ktorých vznikli. Pochopiteľne, táto podobnosť nie je vo všetkých prípadoch rovnaká. Jedny kategórie marxistickej filozofie sa zmenili viac, iné menej. Niektoré sa však s kategóriami dialektického materializmu zhodujú iba názvom a majú diametrálne opačný význam, prípadne sa v dialektickom materializme používajú v celkom inej rovine.

Možno tu napríklad uviesť pojem idea, ktorý má v dialektickom materializme diametrálne iný význam, než povedzme v Heglovej filozofii, a líši sa aj od významu, aký sa mu pripisoval v metafyzickom materializme.

Je pravda, že vo väčšine kategórií a pojmov dialektického materializmu vieme s väčšou alebo menšou presnosťou vymedziť ich obsah, a teda vieme, v akom význame ich používame. Existujú však prípady, keď sa pojem používa v rozličnom význame, keď sa jeden termín používa pre odlišné významy pojmov. Tento aspekt filozofických pojmov treba mať na zreteli aj pri skúmaní a používaní pojmu substancie. Domnievame sa, že sa niekedy zabúda na túto povahu pojmu substancie, a tak nastáva nedorozumenie pri odôvodňovaní jeho opodstatnenosti alebo neopodstatnenosti v dialektickom materializme. Hoci sa pojem substancie v marxistickej filozofickej literatúre používa, nevystupuje ako kategória systému marxistickej filozofie. Používa sa len akosi okrajovo, ako pomocný pojem, čo nám okrem iného taktiež vysvetľuje, prečo nemá svoj pevný štatút ako iné kategórie dialektického materializmu. (Ako viem, nikde sa nezaraďuje medzi kategórie dialektického materializmu.) No nech sa už pojem substancie používa v akomkoľvek význame, akokoľvek často, to je pojem, ktorý v dejinách filozofie vyjadroval závažný problém o charaktere sveta, problém, ktorý hrá dôležitú úlohu aj v dialektickom materializme. Je preto celkom

* Prednáška v Slovenskej filozofickej spoločnosti.

pochopiteľné, ak sa tento problém objavuje v marxistickej filozofickej literatúre a ak sa pri jeho riešení vyskytujú odlišné hľadiská.

Na otázku, či je pojem substancie konštitutívnym komponentom aj v systéme dialektického materializmu, teda či je jeho kategóriou, nám pomôže odpovedať skúmanie významu tohto pojmu, ako ho používali klasici marxizmu-leninizmu.

Ak študujeme príslušné diela klasikov marxizmu-leninizmu s týmto zamieraním, zistíme, že po prvé, pojem substancie sa v ich dielach pomerne málo frekventuje, a po druhé, že klasici marxizmu-leninizmu nevymedzujú jeho obsah ako pri iných pojmoch. Hoci pojem substancie nie je v dialektickom materializme vymedzený explicitne, ale implicitne, podľa súvislostí, v ktorých vystupuje, môžeme zistiť, že sa používa vo viacerých významoch. Myslím si, že práve zistenie jednotlivých významov tohto pojmu nám pomôže ukázať, či ho klasici marxizmu-leninizmu používajú ako kategóriu dialektického materializmu, alebo iba ako pomocný pojem na vyjadrenie niektorej inej kategórie, prípadne ako pojem, ktorý sa používa pri konfrontácii s inými filozofickými názormi. Ale skôr, ako začne skúmať, v akom význame používajú pojem substancie klasici marxizmu-leninizmu, aspoň stručne poukážeme na obsah tohto pojmu v predchádzajúcej filozofii.

Ak sledujeme problém substancie v dejinách filozofie, vidíme, že je to predovšetkým problém podstaty a povahy sveta. Pretože v dejinách filozofického myslenia vystupujú dva základné filozofické smery — materializmus a idealizmus, aj pojem substancie sa chápal odlišne. V materialisticky orientovaných smeroch bol úzko spätý s ponímaním hmoty, u idealistov s dajakou inteligibilnou podstatou. Pretože z hľadiska dialektického materializmu každý pojem nehmotnej substancie v podstate nie je nič iné ako hypostazovaný ľudský pojem, v tejto súvislosti nie je pre nás dôležitým problémom, a preto si všimnime len pojem substancie, ktorý súvisí s ponímaním materiálneho sveta.

V preddialektickom ponímaní hmoty sa pod substanciou rozumelo to, čo bolo v hmote nemeňteľné a neanalyzovateľné. Meniť sa mohli akcie, ale substancie ako ich nositeľ zostávala stále tá istá. Takéto chápanie substancie dobre korešpondovalo s poňatím atómu v klasickej fyzike, a preto sa v mechanistickej filozofii považovalo za pevný základ charakteristiky hmoty. Pri určovaní substancie sa mohli medzi zástancami mechanickej koncepcie sveta vyskytovať menšie či väčšie odchýlky, ale podstata zostávala rovnaká. Ak však máme kvôli stručnosti výkladu zjednodušiť problematiku a zanedbať jednotlivé odliedene v chápaní substancie, za reprezentatívne určenie môžeme považovať Spinozovo určenie.

Spinoza určuje substanciu ako „to, čo je samo v sebe a čo sa dá pochopiť pomocou seba samého“. Podľa Spinozu jestvuje iba jedna substancie, ktorá je preto causa sui. Aj keď Spinoza nepovažujeme za dôsledného predstaviteľa materializmu, charakter jeho určenia substancie, ak ho preniesieme do roviny materializmu, je v súlade aj s princípmi dialektického materializmu. Je to však určenie, ktoré vyjadruje iba jeden aspekt pojmu substancie. V materializme vyjadruje, že jestvuje iba hmota, teda vyjadruje monistické východisko vlastné

aj marxistickej filozofii. Druhý aspekt pojmu substancie sa vzťahuje na inú rovinu problému. Tu už nejde len o to, že substancia môže byť iba jedna, ale ide aj o samu povahu substancie, o jej štruktúru. Inými slovami, ide tu o vzťah stáleho a premenlivého. V tomto aspekte sa k substancii ako nositeľovi priraduje atribút, akcidencia, prípadne modus. Substancia je tu prvotným základom voči svojim stavom. V tejto rovine, podľa Spinozu, „substancia je, pokiaľ ide o jej prirodzenosť, skôr ako jej stavy“. Tento aspekt určenia substancie je pre mechanistické chápanie sveta charakteristický a vyjadruje jeho podstatnú črtu. Pri skúmaní pojmu substancie v mechanistickom materializme musíme mať na zreteli oba jeho aspekty. Ak prvý aspekt, teda aspekt, ktorý vyjadruje monistický princíp, zachováva sa vo všeobecnej podobe aj v dialektickom materializme, druhý aspekt, v ktorom je substancia v protiklade k akcenciám nemenná, je s dialektickým materializmom nezlučiteľný. Mnohotvárnosť i premenlivosť sa odvodzuje z homogénnosti a nemennosti. Z dejín vedeckého a filozofického myslenia vieme, že práve vyvrátenie predstavy o nemennosti substancie, ktorá v mechanickom materializme vystupovala v atomistickej modifikácii, bolo veľkým úderom pre tento materializmus, ale súčasne metodologickou direktívou, že dialektický materializmus nemôže vytvárať pojem hmoty na základe dualizmu substancie a akcencie, teda takým spôsobom, ako sa to robilo v predchádzajúcej filozofii. Pozrime sa, ako k tomu problému pristupovali klasici marxizmu-leninizmu.

Engels pri výklade dialektickomaterialistického chápania hmoty pojem substancia nepoužíva. Pojem substancia chýba dokonca aj pri kritike mechanistického chápania hmoty, v ktorom hral dominantnú úlohu, a tak Engelsov postoj k substancii možno vyvodzovať predovšetkým z jeho ponímania hmoty.

Engels vychádza z toho, že jestvuje len hmota. „Jednota sveta je v jeho materiálnosti.“ Všetko sa musí vysvetľovať z neho samého. Engels sa však neobmedzuje len na toto monistické vymedzenie hmoty. Veľkú pozornosť venuje otázke povahy hmoty. V tomto aspekte problematiky hmoty vystupuje proti mechanistickému chápaniu a pozitívne formuluje dialektické ponímanie. Podľa Engelsa pojem hmoty nevyjadruje hmotu ako takú, ale je to abstrakcia, ktorá vznikla na základe jednotlivých foriem hmoty. „Hmota ako taká — hovorí Engels — na rozdiel od určitých existujúcich hmôt nie je nič zmyslovo existujúce. Ak si prírodoveda vytýči úlohu hľadať jednotnú hmotu ako takú, redukovat' kvalitatívne rozdielnosti na zloženie identických najmenších čiastočiek, potom robí to isté, ako keby chcela vidieť namiesto čerešní, hrušiek, jablák ovocie ako také, namiesto mačiek, psov, oviec atď. cicavca ako takého.“¹ Krátko hmota sú všetky veci a javy vo svojej konkrétnej podobe. „Nie je nič iné ako súhrn všetkých látok, z ktorých sme tento pojem vyabstrahovali.“² Z citovaného nie je ťažké vidieť, že Engels popieraním hmoty ako takej, a to aj v podobe najmenších čiastočiek, čo bol vtedy vo fyzike bežný názor, popiera substanciu vo význame prazákladu jednotlivých foriem hmoty. Podľa jeho

¹ ENGELS, F.: Dialektika prírody, Bratislava 1954, 215.

² Tamže, 199.

názoru nejestvuje najprv nejaká hmota ako taká, ktorá sa potom formuje do jednotlivých foriem, ale vždy existujú iba jednotlivé konkrétne formy hmoty. Ak sa na Spinozovo tvrdenie — „substancia je, pokiaľ ide o jej prirodzenosť, skôr ako jej stavy“ — dívame z tohto hľadiska, musíme konštatovať, že je to metafyzické tvrdenie. Podľa neho na pozadí jednotlivých stavov hmoty jestvuje ešte substancia, alebo ako hovorí Engels, hmota ako taká. Dialektické riešenie tohto problému spočíva v tom, že všeobecné nejestvuje popri jednotlivom, ale iba v jednotlivom. Neexistuje teda nijaká substancia. Hmota ako taká, ktorá sa formuje, jestvuje vždy iba v jednotlivých formách, ktoré sú v stálom procese vzájomnej premeny. Substancia ako akýsi homogénny a ďalej neštrukturovaný prazáklad sveta stráca v dialektickom materializme svoje opodstatnenie a zmysel. Je preto celkom pochopiteľné, ak Engels pri určovaní pojmu hmoty pojem substancie úplne vynecháva a vyjadruje ho inými termínmi a pojmi. Ani Lenin, ktorý z klasikov marxizmu-leninizmu venoval najviac pozornosti kategórii hmoty, pri jej určení pojem substancia nepoužíva a voči významu, ako sa používa v metafyzickom materializme, stavia sa kriticky.

V *Materializme a empiriokriticizme* hovorí, že „z Engelsovho hľadiska je nemenné iba to, že ľudské vedomie (ak existuje) odráža vonkajší svet existujúci a vyvíjajúci sa nezávisle od neho. Pre Marxa a Engelsa neexistuje nijaká iná *nemennosť*, nijaká iná *podstata*, nijaká *absolútna substancia* v tom zmysle, ako opísala tieto pojmy jalová profesorská filozofia. Aj *podstata* vecí čiže *substancia* sú relatívne“. Keď Lenin konkretizuje túto myšlienku bližšie, hovorí, že „elektrón je tak isto nevyčerpatelný ako atóm“. Teda pre Lenina neexistuje substancia ako niečo pevné a ďalej neštrukturované, a teda aj neanalyzovateľné, k čomu by mohol človek dospieť v procese poznávania. Jednou zo základných príčin krízy vo vede a mechanickej filozofii bolo, že starý materializmus budoval svoj systém na uznávaní nemennej substancie. Východiskom z tejto krízy bolo práve to, že nové objavy sa mohli adekvátne interpretovať na základe materializmu, v ktorom sa nemenná substancia neuznávala, teda na základe dialektického materializmu. Dialektikomaterialistické zavrnutie substancie ako posledného prazákladu sa ukázalo heuristicky opodstatnené a výrazne sa prejavuje v trende súčasnej fyziky pri skúmaní a vysvetľovaní štrukturovanosti hmoty.

V tejto súvislosti možno uviesť názory sovietskeho fyzika akademika M. A. Markova, ktorý sa v štúdiu *O pojme prahmoty* zaoberá touto problematikou. Akademik Markov skúma miesto pojmu prahmoty vo filozofii z hľadiska súčasných poznatkov o štrukturovanosti hmoty a dochádza k záveru, že idea prahmoty ako ďalej neanalyzovateľnej podstaty má metafyzický charakter a v konečnom dôsledku vedie k principiálnej nepoznateľnosti sveta. Akademik Markov ukazuje, že štrukturovanosť hmoty z hľadiska dnešných poznatkov už nemožno chápať na základe princípu „skladať sa z niečoho“. „Vzájomná premena — píše Markov — známych elementárnych častíc, možnosť ich vzniku a zániku, na rozdiel od predošlého (napr. newtonovského) atomizmu, je celkom novou a základnou črtou súčasného atomizmu. Táto črta nás vedie k uznaniu, že vlastnosti jednotlivých elementárnych častíc sú podmienené ich základným

vzájomným pôsobením. Táto črta sa v posledných rokoch prejavuje stále zreteľnejšie.³ Takto namiesto „skladať sa z niečoho“ prichádza vzájomné pôsobenie. Ak by sme predsa len chceli zachovať tézu „skladať sa z niečoho“, potom by sa podľa Markova v istom zmysle dala sformulovať tak, že „všetko, t. j. každá elementárna častica sa skladá zo všetkého, t. j. zo všetkých elementárnych častíc“.⁴ Vzhľadom na túto črtu ponímania štrukturovanosti hmoty Markov píše, že v tejto rovine už v podstate nemožno hovoriť o štruktúre v starom zmysle slova.

Akademik Markov vyjadruje svoje názory predovšetkým na základe poznatkov súčasnej fyziky elementárnych častíc, ale zhodu s názormi klasikov marxizmu-leninizmu, ktorú vyslovil vo filozofickej rovine, nemožno uprieť. Možno tu spomenúť najmä Engelsovu myšlienku, že poslednou príčinou v procese premeny vecí je vzájomné pôsobenie, za ktoré už ďalej nemožno preniknúť, pretože za ním už niet čo poznávať.⁵

Táto myšlienka vzbudzuje niekedy menšie rozpaky. Vznikajú námietky, či nevyjadruje pozitivistické tendencie, pretože hovorí o vzájomnom pôsobení, ale nehovorí, medzi čím existuje toto vzájomné pôsobenie. Nepochybne, materialisticky chápané vzájomné pôsobenie je vždy pôsobením medzi niečím, medzi istými vecami a javmi. V našom prípade ide však aj o inú rovinu problému. Ide o to, že z hľadiska princípu dialektického protirečenia nemožno dospieť na nijakom stupni analýzy vonkajšieho sveta k nejakej nemenej podstate, od ktorej by sa odvodzovala determinácia všetkých vecí a javov, a jej vnútro by nepodliehalo nijakej determinácii. Pôsobila by, ale sama by nepodliehala nijakému pôsobeniu. Dialektické chápanie vzájomného pôsobenia vylučuje takéto privilégium, a preto aj veci, ktoré vstupujú do vzájomného pôsobenia, sú podmienené vzájomným pôsobením. V tom práve spočíva zmysel myšlienky vzájomného pôsobenia ako poslednej príčiny. Pripustenie substancie ako nemenného prazákladu ohraňuje platnosť vzájomného pôsobenia. Vzájomné pôsobenie sa na prazáklad nevzťahuje. Vystupuje ako hranica mnohotvárnosti sveta, za ktorou sa skrýva neprístupná pevnosť pre ľudské poznanie. Je celkom pochopiteľné, prečo Engels práve v súvislosti so vzájomným pôsobením hovorí, že „ak poznáme formy pohybu hmoty, potom poznáme samu hmotu, a tým je poznanie skončené“.⁶ Inakšie povedané, za jednotlivými formami pohybu hmoty už nejestvuje nič, a teda nemáme tu čo poznávať. Ale práve vzájomné pôsobenie nám súčasne ukazuje, že kvalitatívna diferencovanosť a premenlivosť sveta je nekonečná, a teda ani jeho poznávanie nikdy nemôže byť ukončené. Poznávanie je historický proces.

Okrem pojmu substancie ako prazákladu u Lenina sa tento pojem vyskytuje aj v inom význame. V *Materializme a empiriokriticizme* používa pojem substancia vo význame objektívnej reality. Subjektívny idealizmus, ktorý využíva metafyzickú povahu pojmu substancie v starom materializme, odmieta

³ Voprosy filosofii, 1970, č. 4, 71.

⁴ Tamže.

⁵ ENGELS, F.: Dialektika prírody, Bratislava 1954, 195.

⁶ Tamže.

pojmom hmoty vôbec, teda hmotu ako objektívnu realitu, jestvujúcu mimo ľudského subjektu a nezávislú od neho. Pre subjektívny idealizmus metafyzický pojem substancie je totožný s pojmom hmoty a jeho popretím popiera hmotu. Je pochopiteľné, že Lenin v tomto prípade obhajoval substanciu. Neobhajoval ju však v metafyzickom poňatí, ale ako objektívnu realitu. S podobným problémom sa museli vyrovnávať už Marx a Engels vo *Svätej rodine* v súvislosti s kritikou mladoheglovcov. V kritike B. Bauera, ktorý zabsolútnil sebauvedomenie a dostal sa tak na subjektívnoidealistické pozície, Marx a Engels poukazujú na korene jeho omylov. Hovorí, že „boj medzi Straussom a Bauerom o substanciu a sebauvedomenie je boj v rámci heglovských špekulácií“. Ukazujú, že v Heglovi sú tri elementy: „spinzovská substanciu, fichtovské sebauvedomenie a heglovská nevyhnutne protirečiaci jednotu oboch, absolútnych duch. Prvý element je metafyzicky skarikovaná príroda odtrhnutá od človeka, druhý je metafyzicky skarikovaný duch odtrhnutý od prírody a tretí je metafyzicky skarikovaná jednotu oboch“.⁷ B. Bauer z tejto metafyzicky skarikovanej jednoty absolutizuje sebauvedomenie, čím popiera všetko, čo je mimo neho. No týmto postupom, ukazujú ďalej autori *Svätej rodiny*, B. Bauer „v substancii nebojuje proti metafyzickej ilúzii, ale proti svetskému jadrú — prírode, ktorá je jeho vlastnou prirodzenosťou“.⁸

Z uvedeného vidieť, že klasici marxizmu-leninizmu obhajovali substanciu vo význame objektívnej reality, čo bolo podmienené tým, že subjektívny idealizmus v takej alebo inej modifikácii popiera v podobe substancie svet mimo nášho subjektu, ale súčasne ukázali metafyzickosť tohto pojmu v preddialektickomaterialistickej filozofii. Treba taktiež vidieť, a to je dôležité, že v tomto prípade klasici marxizmu-leninizmu pojem substancie neobhajujú ako dialektickomaterialistický pojem, ale obhajujú ho preto, že sa zo subjektívnoidealistických pozícií podeň podsúva a vkladá taký obsah, ktorý sa v dialektickom materializme vyjadruje pojmami materiálny svet, prípadne hmota ako objektívna realita. Ak sa z tohto hľadiska niekedy odôvodňuje nevyhnutnosť zachovať kategóriu substancie v dialektickom materializme tým, že jej odmietnutím by sme sa dostali na subjektívnoidealistické pozície, neprihliada sa tu na súvislosť, v ktorej bola obhajoba pojmu substancie opodstatnená, lebo pod substanciou sa rozumela hmota ako objektívna realita, jestvujúca nezávisle, mimo nášho vedomia. Ak odhliadneme od tejto súvislosti, potom v samom dialektickom materializme v tejto rovine problému môže ísť najviac o to, či hmotu budeme vyjadrovať pojmom, ako ho podal Lenin v *Materializme a empiriokriticizme*, alebo či je tu ešte potrebný aj pojem substancie.

V tejto súvislosti treba tiež dodať, že chápanie substancie ako objektívnej reality nám môže vymedziť všeobecné materialistické hľadisko, ale nevymedzuje nám rozdiel medzi metafyzickým a dialektickým materializmom. Ani v metafyzickom, ani v dialektickom materializme sa o existencii vonkajšieho sveta nepochybuje. Avšak na rozdiel od metafyzického materializmu, dialektický ma-

⁷ MARX, K. — ENGELS, F.: Svätá rodina, Bratislava 1963, 206.

⁸ Tamže, 209.

terializmus substanciu ako nemenný prazákad neuznáva. V tom je základný rozdiel medzi nimi. Ak si tento aspekt problému substancie neuvedomíme, môže vzniknúť nedorozumenie: o dialektickom materialistovi, ktorý odmieta substanciu v jej metafyzickom význame, mohlo by sa neprávom povedať, že robí ústupky subjektívnemu idealizmu, z ktorého pozícií sa v podobe substancie popiera existencia vonkajšieho sveta. Preto nemá význam diskutovať, či pojem substancie v dialektickom materializme má alebo nemá svoje opodstatnenie, prípadne či jeho odmietanie je ústupkom idealizmu alebo nie, ak si neujasníme, v akom význame sa tento pojem používa, čo sa pod ním v príslušnej súvislosti rozumie, v akom význame sa obhajuje a v akom zavrhuje. Dokazuje to aj Leninova polemika s Avenáriom. Na rozdiel od Avenária, ktorý odtrhával myslenie od jeho nositeľa, Lenin ako materialista jednoznačne ukazuje, že myslenie sa viaže na istú substanciu, pod ktorou v danom prípade rozumie ľudský mozog. Substancia sa tu používa vo význame substrátu myslenia, pričom sám termín substancie sa dáva do úvodzoviek.⁹

Okrem pojmu substancie, ako ho Lenin používa v *Materializme a empiriokriticizme*, stretávame sa ešte s týmto pojmom vo *Filozofických zošitoch*. V konšpektoch Heglovej *Logiky* si Lenin poznamenáva, že „na jednej strane treba prehĺbiť poznanie hmoty až k poznaniu (k pojmu) substancie, aby sme mohli nájsť príčiny javov. Na druhej strane skutočné poznanie príčiny je prehĺbenie poznania od javového vonkajška k substancii“.¹⁰

Lenin tu pojem substancie použil pri formulovaní uvedenej myšlienky v súvislosti s exerpovaním kapitoly o vzťahu. Substancia u Hegla v tomto prípade vystupuje ako stupeň v rozvíjaní vzťahov, prechádza do kauzality, ktorá potom vyúsťuje vo vzájomnom pôsobení. Ak sledujeme pozornejšie Heglov postup pri výklade vzťahov, zisťujeme, že Lenin využíva jeho racionálne stránky a poukazuje na nevyhnutnosť hľadať za javmi príčiny, pričom tieto príčiny nemožno chápať navzájom izolovane, ale musíme ich chápať ako momenty vzájomného pôsobenia v univerzálnej svetovej súvislosti. V tejto súvislosti sa hovorí v sovietskej *Filozofickej encyklopédii* (heslo substancie), že „v pojme substancie sa hmota už nevyjadruje v jej abstraktnom protiklade k vedomiu (mysleniu), ale zo stránky vnútornej jednoty všetkých jej foriem pohybu, všetkých rozdielov a protikladov, ktoré sú jej imanentné, v tom aj gnozeologického protikladu *mysliacej a nemysliacej* hmoty. V pojme hmoty ako substancie gnozeologický protiklad vystupuje iba ako jeden z nekonečne mnohotvárných protikladov, iba ako jedna z fáz vnútornej diferenciacie *samoodlišovania, samopohybu* objektívnej reality“. Pojmom substancie sa tu vyjadruje ontologický aspekt pojmu hmoty, aspekt materiálnej jednoty všetkých javov, vrátane aj nášho myslenia. Z tohto hľadiska pri skúmaní akéhokoľvek javu nemôžeme dospieť ďalej ako k poznaniu, že každý jav má hmotnú povahu a že táto hmotná povaha sa prejavuje cez svoje jednotlivé prejavy, jestvuje ako všeobecná len v jednotlivých prejavoch. Pretože všetky veci a javy môžu jestvovať len

⁹ Pozri LENIN, V. I.: *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1967, 54, 55.

¹⁰ LENIN, V. I.: *Filozofické zošity*, Bratislava 1961, 166.

ako hmotné, ich povahu možno vysvetľovať iba z ich vzájomného pôsobenia a súvislosti.

Z uvedeného vidieť, že pojem substancia používali klasici marxizmu-leninizmu vo viacerých významoch a v rozličných súvislostiach. Substancia nevystupuje u nich ako jednotne vymedzená kategória marxistickej filozofie. Používajú ju predovšetkým ako ekvivalent iných pojmov, prípadne v konfrontácii, keď kritizujú jej metafyzické poňatie. Ani v ostatnej marxistickej filozofickej literatúre nenadobudla substancia charakter kategórie. Vystupuje iba ako pomocný pojem v viacerých významoch.

Keď zavrhneme substanciu v jej metafyzickom chápaní, nechceme tvrdiť, že by sa jej nemohol dať v marxistickej filozofii dialektický obsah. Takáto potreba tu možno aj existuje, ale vyžaduje si to analýzu pojmu hmoty. Žiada sa preskúmať, či gnozeologický a ontologický aspekt pojmu hmoty, ako ho poznáme z diel klasikov marxizmu-leninizmu, vyžaduje si zaviesť aj pojem substancia ako kategóriu marxistickej filozofie.

К ПОНЯТИЮ СУБСТАНЦИИ В ДИАЛЕКТИЧЕСКОМ МАТЕРИАЛИЗМЕ

Михал Сухи

Понятие субстанции в диалектическом материализме объяснено недостаточно, относительно его употребления взгляды расходятся. Некоторые марксистские философы считают субстанцию понятием, которое употреблялось в метафизическом материализме, но которое теряет свою обоснованность в диалектическом материализме. Другие полагают, что оно является необходимым компонентом и диалектического материализма.

Исследуя эту проблематику более подробно, мы находим, что многие неясности вокруг данного вопроса возникают потому, что не берется во внимание многозначность понятия «субстанция». Уже само спинозовское определение субстанции как «того, что находится само в себе и может быть понято при помощи самого себя» и что «субстанция, что касается ее естественности, существует раньше своих состояний» нам показывает, что субстанция имеет два аспекта. Аспект монистический и аспект, когда субстанция понимается как первооснова своих состояний. В то время как первый аспект, если мы понимаем его в материалистическом плане, совместим с диалектическим материализмом, второй аспект носит метафизический характер и для диалектического материализма неприемлем.

Изучая труды классиков марксизма-ленинизма, мы устанавливаем, что понятие субстанции в метафизическом смысле классики отвергали. Вместо него они дают позитивное диалектико-материалистическое понятие материи. Само понятие субстанции они употребляют в нескольких значениях, причем в большинстве случаев как эквивалент других диалектико-материалистических понятий. Необходимо поэтому в дискуссии об обоснованности или необоснованности понятия субстанции в марксистской философии принимать во внимание его многозначное значение. Проблему субстанции в целом можно решать в диалектическом материализме лишь в тесной связи с проблемой марксистско-ленинского понятия материи.

MICHAL SUCHÝ

The notion of substance in dialectical materialism is not enough explained and there are various opinions concerning its using. Some Marxist philosophers take substance for a notion that had been used in metaphysical materialism, but that loses its justification in dialectical materialism. Others think that it is a necessary component also in dialectical materialism.

At a closer inquiry into the problem we find out that many an obscurity connected with this question arises because the ambivalence of the notion of substance is not respected. Spinoza's determination of substance as „what is in itself and what can be understood by help of itself“ and that „the substance is, as far as its naturalness is concerned, rather like its states“ shows us that it has two aspects. The monistic aspect and that one where the substance is understood as a primordial fundament of its states. If the first aspect, understood in the materialistic level, is compatible with dialectical materialism, then the other aspect is of metaphysical character and is unacceptable for dialectical materialism.

When studying the works of the classics of Marxism-Leninism we find out that the notion of substance in the metaphysical sense was refused by them. Instead of it they present the positive dialectical-materialistic conception of matter. They used the very notion of substance in more meanings, in most cases as an equivalent of other dialectical-materialistic notions. In the discussion about the significance or insignificance of the notion of substance in Marxist philosophy it is therefore necessary that the ambivalent meaning should be taken into consideration. The whole problem of substance in dialectical materialism can be solved only in close connection with the problem of the Marxist-Leninist notion of matter.